

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН**

Аида Маратовна Курманбаеванын кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 71-беренесинин 2-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча

Ч Е Ч И М И

2023-жылдын 25-январы

Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, Л.П. Жумабаев, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиевдин курамында, катчы К. Маамыталы кызынын,

кайрылуучу тарап – ишеним кат боюнча өкүл Тилек Алмазбекович Алмазбековдун;

жоопкер-тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ишеним кат боюнча өкүлдөрү Тынарбек Сабырович Кадыралиевдин, Баглан Орманбековна Бабаеванын;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык

сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлү Эрнест Эркинбекович Асакеевдин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлү Шеримкул Замирбекович Мамыткановдун катышуусу менен,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 4, 17, 40, 45-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 71-беренесинин 2-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти ачык соттук отурумда карап чыкты.

А.М. Курманбаеванын өтүнүчү бул ишти кароого себеп болду.

Бул ишти кароого негиз болуп Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 71-беренесинин 2-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келүүсү маселесинде пайда болгон аныксыздык саналат.

Ишти соттук отурумга даярдаган судья-баяндамачы К.А. Дуйшеевдин маалыматын угуп жана келтирилген материалдарды изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Т А П Т Ы:

2022-жылдын 22-августунда Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна А.М. Курманбаеванын Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин (мындан ары - КЖК) 71-беренесинин 2-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 2, 4-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 62-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2022-жылдын 12-сентябрындагы аныктамасы менен бул өтүнүч өндүрүшкө кабыл алынган.

Соттук отурумда кайрылуучу тараптын өкүлү Т.А. Алмазбеков өзүнүн талаптарын колдоду жана төмөнкүлөрдү белгиледи.

Моралдык залалды компенсациялоонун өлчөмүн аныктоодо сотту чектөө ар бир жеке учурда акылга сыярлык жана адилеттүүлүккө жетишүүгө мүмкүндүк бербейт, анткени бул чектөө кылмыштын кесепеттеринин натыйжасында адеп-ахлактык жана физикалык жапа чегүүнү тарткан адамдын азаптарына өлчөмдөш эмес.

Арыз ээси өз жүйөлөрүндө Негизги Мыйзамдын 61-беренесинин 1-бөлүгүнө көңүл бурат, ага ылайык ар бир адамга өзүнүн Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берилет.

Өтүнүчтүн автору Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 8-беренесине да көңүл бурат, анда ар бир адам Конституция же мыйзам тарабынан ага берилген негизги укуктары бузулган учурда, компетенттүү улуттук соттор тарабынан укуктарын натыйжалуу калыбына келтирүү укугуна ээ.

Арыз ээсинин пикиринде, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин (мындан ары – ГК) 16-статьясына ылайык моралдык зыян деп жаранга анын жеке мүлктүк эмес укуктарына же ага таандык болгон материалдык эмес байлыктарга карата укукка каршы аракеттердин, кемсинтүүнүн же алардан ажыратуунун натыйжасында тарткан денесине зыян келтирүү жана/же көңүлүн оорутуу түшүнүлөт.

Кайрылуу субъектиси белгилегендей, кылмыш менен келтирилген моралдык залалды компенсациялоону аныктоонун колдонуудагы системасы объективдүү эмес жана акылга сыярлык себепке ээ эмес. Келтирилген

залалдын оордугуна жараша эсептик көрсөткүчтүн 50 эседен 1000 эсе эсептик көрсөткүчкө чейинки сот тарабынан дайындалган акчалай компенсациянын өлчөмү бирдейлик конституциялык принциби жана ага жетүү үчүн жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин чектөөгө жол берилген максаттар менен шайкеш келбейт.

Өзүнүн жүйөлөрүн негиздөө катары арыз ээси 100 000 сом өлчөмүндөгү сунуш кылынган максималдуу көрсөткүчтөр келтирилген залалдын эң коркунучтуу сценарийлерин камтый албастыгын, сот болсо аларды конкреттүү иштин жагдайларын эске алуу менен баалоого тийиш экендигин, ошону менен ал Конституцияда белгиленген акылга сыярлык жана адилеттүүлүк принциптерине ылайык келбейт деп белгилейт.

Баяндалгандын негизинде кайрылуу субъектиси талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну суранат.

Жоопкер-тараптын өкүлү Т.С. Кадыралиев кайрылуучу тараптын жүйөлөрү менен макул болгон жок жана талашылып жаткан ченем төмөнкүдөй негиздер боюнча Конституциянын ченемдерине каршы келбейт деп эсептейт.

Жазык мыйзамдарында (2017 жана 2021-жылдардагы редакциясында) кылмыш менен келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуруу жана моралдык залалды компенсациялоо адамдын жазык жоопкерчилигинен же жазадан бошотулганына карабастан сот тарабынан колдонулуучу кылмыш-жаза-укуктук таасир этүүнүн мажбурлоочу чарасы болоору аныкталган.

Мында мыйзам чыгаруучу моралдык залалды компенсациялоо жөнүндө чечимин кабыл алды, бул Конституциянын ченемдерине карама-каршы келбейт, тескерисинче, жарандардын укуктарын кылмыштуу кол салуудан конституциялык жактан корголуусу камсыздалат жана материалдык зыяндын ордун толтуруудан тышкары моралдык залалдын компенсациясы белгиленет.

Моралдык залалды компенсациялоонун өлчөмүн аныктоодо сот бузуучунун күнөөсүнүн даражасын, жасалган кылмыштын оордугун,

коомчулуктун жаңырыгын, күнөөлүү адамдын инсандыгын жана башка көңүл бурчу жагдайларды эске алат.

Жазык сот өндүрүшүнүн алкагында келтирилген материалдык зыяндын суммасы анын кылмыш жасалган учурда келтирилген зыяндын иш жүзүндөгү наркынан аныкталат. Сот тарабынан моралдык залалды акчалай компенсациялоонун өлчөмү келтирилген зыяндын оордугуна жараша эсептик көрсөткүчтүн 50 эседен 1000 эсеге чейинки өлчөмүндө белгиленет.

Каралып жаткан аспектиде Т.С. Кадыралиев коркунучтуулугу аз же анча оор эмес кылмыштар боюнча көп миллиондогон суммадагы моралдык залалды компенсациялоо жөнүндө өтүнүч менен жабырлануучу кайрылган учурлар жок эмес деп болжойт. Жабырлануучу шектелгендин, айыпталгандын, соттолгондун моралдык залалды компенсациялоого мүмкүнчүлүгү жок учурда анын ордун толтуруу адистештирилген фонддун каражаттарынын эсебинен ишке ашырыла тургандыгын билип туруп (Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары - КЖПК) 40-беренесинин 10-бөлүгү), бул жагдайды пайда көрүү максатында колдонуп кетиши мүмкүн. Демек, мыйзам чыгаруучу моралдык зыяндын ордун толтуруунун минималдуу жана максималдуу өлчөмүн белгилеген. Бул жобо кылмыштуу жосундардын оордугуна жараша кылмыш-жаза-укуктук ченемдердин санкцияларын (салыштырмалуу-аныкталган санкциялар) түзүү механизминде ылайык келет.

КЖКнын 71-беренесинин 2-бөлүгү менен белгиленген моралдык залалды компенсациялоонун өлчөмү адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин чектебейт, тескерисинче, алардын кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылат.

БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1985-жылдын 29-ноябрындагы 40/34 резолюциясы менен кабыл алынган Кылмыштын жана кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануунун курмандыктарына карата сот адилеттигинин негизги принциптеринин Декларациясынын 4-беренесине ылайык кылмыштан жапа чеккен адамдар сот адилеттиги механизмдерине жетүү жана

улуттук мыйзамдарга ылайык аларга келтирилген зыяндын ордун тез арада компенсациялоо укугуна ээ.

Мыйзам чыгаруучу (КЖПКнын 2017-ж. жана 2021-ж. редакцияларында) материалдык зыяндын жана моралдык залалдын ордун толтурууну камсыз кылууну жазык сот өндүрүшүнүн милдеттеринин бири катары аныктаган (КЖПКнын 6-беренесинин 7-пункту).

Ошол эле учурда аталган Кодексте жарандык доо деген түшүнүк жок, демек жарандык доогер, жарандык жоопкер жана алардын өкүлдөрү деген аталыштагы процесстин катышуучулары да жок. Бирок бул кылмыш менен келтирилген материалдык зыяндын жана моралдык залалдын ордун толтуруу механизми жалпы жазык процессинде жок дегенди билдирбейт.

КЖПКнын 40-беренесине ылайык кылмыштан дене-боюна, моралдык зыян жана (же) материалдык залал келтирилген жеке же юридикалык жак жабырлануучу деп таанылат. Кылмыш менен жогоруда көрсөтүлгөн зыяндын жок дегенде биринин келтирилиши адамды жабырлануучу деп таанууну жана айыпталган тарабынан материалдык зыяндын жана моралдык залалдын ордун толтуруусун шарттайт. Мындан тышкары, жабырлануучу кылмыш менен келтирилген моралдык залалды мамлекеттин эсебинен компенсация алууга укуктуу.

Жогоруда айтылгандардын негизинде Т.С. Кадыралиев кайрылуучу тараптын өтүнүчүн канааттандырууз калтырууну суранат.

Жоопкер-тараптын башка өкүлү Б.О. Бабаева Т.С. Кадыралиевдин жүйөлөрүн колдоду.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү А.Т. Молдобаев КЖПКнын 135-беренесине ылайык келтирилген моралдык залалдын үчүн компенсациянын акчалай түрүндө төлөп берүү жөнүндө доо арыздар жарандык сот өндүрүш тартибинде берилет.

А.Т. Молдобаев сот жазык иши боюнча моралдык залалдын ордун толтуруу жөнүндө билдирилген доо талаптарды канааттандыруу жөнүндө

чечим кабыл алууда жана өндүрүп алуунун тартибин аныктоодо, өкүмдө өзү жетекчиликке алган жарандык мыйзамдардын ченемдерин көрсөтүүгө, ар бир жабырлануучуга карата моралдык залалдын компенсациясынын өлчөмүнө таасир эткен жана сот тарабынан бааланган жагдайларды келтирүүгө, айыпталгандын күнөөлүүлүгүнүн даражасын аныктоого милдеттүү деп эсептейт.

Мунун негизинде моралдык залалдын ордун толтурууда төмөнкү жана жогорку чегин мыйзамдар тарабынан аныктоо адамдын укуктарын жана эркиндиктерин чектөө болуп саналбайт, болгону ал акчалай компенсациянын өлчөмүнө белгилүү бир чектерди гана карайт, бул жалпысынан акылга сыярлыкты эске алуу менен бирдейлик конституциялык принциби менен шайкеш келет.

Баяндалгандарды эске алып, ал талашылып жаткан ченем Конституциянын ченемдерине карама-каршы келбейт деп болжолдойт.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын өкүлү Э.Э. Асакеев жоопкер-тараптын өкүлдөрү тарабынан билдирилген позицияны карманат.

Мында Э.Э. Асакеев ГКнын 1028-статьясына ылайык моралдык зыяндын орду акчалай толтурулат, анын өлчөмү жабыр тартуучуга келтирилген дене жана адептик запкынын мүнөзүнө, ошондой эле күнөө зыяндын ордун толтуруунун негизи болуп саналган учурларда анын даражасына жараша сот тарабынан аныкталат деп эсептейт. Зыяндын ордун толтуруунун өлчөмүн аныктоодо аң-сезимдүүлүк жана адилеттүүлүк талаптары эске алынат. Дене жана адептик запкынын мүнөзү сот тарабынан андай моралдык зыян келтирилген жагдайды жана жабыр тартуучунун жекече өзгөчөлүктөрү эске алуу менен аныкталат.

Ошентип, КЖКнын 71-беренесинин 2-бөлүгү айыпталганга кылмыш-жаза-укуктук таасир этүүнүн милдеттүү чарасы эмес, жабырлануучунун арызынын негизинде акчалай компенсацияны белгилөө менен моралдык залалдын ордун толтуруу боюнча гана соттун укугу болуп саналат.

Баяндалганды эске алуу менен, Башкы прокуратура талашылып жаткан ченем Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Жогорку соттун өкүлү М.Н. Сапиянова талашып жаткан ченем төмөнкү негиздер боюнча Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

КЖКнын 71-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык моралдык залалды компенсациялоо кылмыш-жаза-укуктук таасир этүүнүн мажбурлоо чараларына кирет жана сот тарабынан КЖКда каралган негиздер боюнча адам жазык жоопкерчилигинен же жазадан бошотулганына карабастан, колдонулат.

Демек, кылмыш-жаза-укуктук таасир этүүнүн башка чаралары деп коомдук коркунучтуу жосундарды жасаган адамдарга карата колдонулуучу кылмыш-жаза-укуктук ченемдердин жаза жана санкцияларынын тутумуна кирбеген, жана алардын жаңы аракеттерди жасоого жол бербей же кылмыш менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу максатында алардын укуктарын, кызыкчылыктарын жана эркиндиктерин чектеген мамлекеттик мажбурлоо чаралары түшүнүлөт.

Кылмыш-жаза мыйзамы жазалануучу жосунду (аракетти же аракетсиздикти) так жана айкын аныктоого тийиш жана кеңири түшүндүрүүгө жатпайт.

Ушуга байланыштуу моралдык залалдын компенсациясын эсептөө үчүн сапаттуу соттук тажрыйбаны калыптандыруу максатында соттор, ошондой эле жазык сот өндүрүшүнүн башка катышуучулары колдоно ала турган багыттама сандары зарыл.

КЖПКнын 393-беренесинин 3-пунктуна ылайык айыптоочу өкүмдүн баяндоочу-жүйөлөштүрүүчү бөлүгүндө кылмыштуу аракетти баяндоо, жасалган аракеттин квалификациясы, белгиленген жазанын жүйөлөрүнөн тышкары соттун кылмыш менен келтирилген материалдык зыяндын жана моралдык залалдын ордун толтуруу жөнүндө чечиминин негиздемеси да болушу керек.

Моралдык залалдын өлчөмүн аныктоонун жана анын компенсациялоонун жалпы методунун жоктугу судьяларды кыйын абалга коюуда.

Демек, моралдык залалдын ордун толтуруунун өлчөмүн аныктоодо бирдиктүү базалык ставканы орнотуучу ченемди КЖКдан алып салуу каралып жаткан маселелерде тапшырманы абдан дагы татаалдантат.

Моралдык залалдын акчалай компенсациялоонун өлчөмүнүн адилеттүүлүгүн, анын кылмыштын кесепеттери менен өлчөмдөштүгүн алсак, азап чегүүнүн акчалай компенсациянын өлчөмүнө эквиваленттүүлүгүн аныктоо мүмкүн эмес. Ооруну, физикалык жана моралдык азапты акчалай өлчөөгө мүмкүндүк берүүчү стандарт жок болгондуктан, компенсациянын өлчөмү баштан өткөн азапка ылайыктуу болушу керек.

Белгилей кетсек, “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 4-беренесинин 5-бөлүгүнө ылайык соттор мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларынын аткарылышын контролдойт.

Ушуну эске алуу менен моралдык залалды акчалай компенсациялоонун өлчөмүн аныктоодо сот айыпталгандын жана жабырлануучунун өзүнүн мүлктүк абалын эске алат, компенсациянын өлчөмүн калктын жашоо деңгээлине жараша катыштырат.

Юстиция министрлигинин өкүлү Ш.З. Мамытканов моралдык залалдын ордун толтуруу үчүн 1000 эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндөгү жогорку босогонун мыйзам тарабынан аныкталышы жарандын Конституцияда белгиленген укуктарын толук кепилдей албайт деп эсептейт.

Анын пикиринде, Граждандык кодекстин 16-статьясында моралдык залалдын ордун толтуруунун суммасы боюнча эч кандай чектөөлөр каралган эмес жана моралдык залалдын компенсациясынын өлчөмүн аныктоодо сот укук бузуучунун күнөөсүнүн даражасын жана башка көңүлгө алынуучу жагдайларды эске алат.

Баяндалгандарды эске алуу менен Юстиция министрлиги КЖКнын 71-беренесинен моралдык залал үчүн акчалай компенсацияны эсептөө үчүн колдонулган эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүнө белгиленген жогорку чекти алып салуу же көрсөтүлгөн босогону жогору карай кайра карап чыгуунун максатка ылайыктуулугун кароону мүмкүн деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын пикирлерин угуп, жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянактарга келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун бул иш боюнча кароо предмети болуп КЖКнын 71-беренесинин 2-бөлүгүнүн төмөнкүдөй редакциядагы ченемдик жобосу саналат:

“71-берене. Материалдык зыяндын ордун толтуруу жана моралдык залалды компенсациялоо

2. Моралдык залалды компенсациялоодо сот акчалай компенсацияны белгилейт. Бул компенсация келтирилген залалдын оордугуна жараша 50 эседен 1000 эсе эсептик көрсөткүчкө чейинки өлчөмдө дайындалат.”.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси мыйзамда белгиленген тартипке ылайык кабыл алынган жана «Эркин-Тоо» гезитинин 2021-жылдын 16-ноябрындагы №122-123 сандарында жарыяланган, Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Конституцияга ылайык адамдын укуктары жана эркиндиктери ажыратылгыс жана ар бир адамга төрөлгөндөн баштап таандык, алар Кыргыз Республикасынын жогорку баалуулуктарына кирет. Алар түздөн-түз колдонулат, бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча

башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин мааниси менен мазмунун аныктайт (23-берененин 1-бөлүгү).

Жогоруда көрсөтүлгөндөр адамдын ажырагыс баалуулугун жана анын субъективдүү укуктарын Негизги Мыйзам тарабынан таанууну билдирет, аны камсыз кылуу мамлекеттин биринчи кезектеги ажырагыс милдети болуп саналат. Өз кезегинде, бул чөйрөдөгү мамлекеттик механизмдин ишинин натыйжалуулугу укуктук жөнгө салуунун сапатына жана кандайдыр бир алып салууларсыз ар бир адамга Негизги Мыйзамда жарыяланган укуктар менен эркиндиктердин мүмкүндүгүн камсыздоого милдеттүү болгон мамлекеттик институттардын туура иштешинен көз каранды.

Ушуга байланыштуу мыйзам чыгаруучу жүрүм-турумдун жалпы эрежелерин орнотуудан мурда, укуктук жөнгө салуунун тигил же бул вариантын киргизүүдөн улам коомдо чыңалууну болтурбоо үчүн өзү кабыл алган ченемдик укуктук актылардын жөнгө салуучу таасирин баалоону жүргүзүүгө, ал өзү тандап алган жолдун “көмүскө” коромжуларын жана тобокелдиктерин алдын ала аныктоого, тартипке келтирилүүгө тийиш болгон көйгөйлөрдүн бардык аспектилерин эске алууга милдеттүү. Өзгөчө бул адамдын жашоосунун сезгич чөйрөлөрүнө тиешелүү. Албетте, адамдын жана жарандын жеке мүлктүк эмес укуктарына жана материалдык эмес байгерликтерине келтирилген залалдын ордун толтуруу институту (моралдык залал) алардын катарына кирет.

3. Ар бир адамга Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоо кепилденет (61-берененин 1-бөлүгү).

Кыргыз Республикасынын конституциялык контролдоо органы ар бир адамдын соттук коргоого болгон укугу боюнча ар кандай ракурстан жана бул конституциялык орнотмого карата өзүнүн укуктук позициясын бир нече жолу билдирген (Жогорку соттун Конституциялык палатасынын 2015-жылдын 9-

декабрындагы, 2018-жылдын 1-ноябрындагы, 2018-жылдын 24-январындагы, 2019-жылдын 16-январындагы, 2020-жылдын 16-сентябрындагы чечимдери). Атап айтканда, Конституциялык сот 2022-жылдын 30-ноябрындагы Чечиминде “Конституцияда соттук коргонуу укугун бекитүү мамлекеттик бийликти (коомдук бийликтин бүткүл тутумун) ар бир белгиленген укукту тоскоолдуксуз пайдаланууга кепилдик берүүчү механизмдерди түзүү милдетине конституциялык түрдө байлайт. Мында бул укуктун негизги мазмуну сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгү болуп саналат, ал жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн тоскон ченемдерди кабыл алууга жол берилбестигин билдирет. Кандайдыр бир маселе боюнча сот адилеттигине реалдуу жетишпеген жак (адам) соттук коргонууга өзүнүн конституциялык укугун толук пайдалана албайт. Мындан тышкары, соттук коргоого муктаж жактар, эгерде алар өздөрү бул укуктан баш тартпаса, каалаган маселе боюнча сотко кайрылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек» деп белгилеген.

Каралып жаткан көйгөйгө карата бул соттук коргоого муктаж адамга ал бул укукту пайдалануу керекпи же керек эмеспи деген маселени чечүү мүмкүнчүлүгүн гана эмес, ошондой эле өзүнүн орунсуз талаптарынын шайкештигин өзү аныктай турган мүмкүнчүлүктү берүү керек дегенди билдирет, ал эми сот мыйзамдуулук, өлчөмдөштүк жана адилеттүүлүк принциптеринин негизинде чечим кабыл алууга милдеттүү.

4. БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1985-жылдын 29-ноябрындагы 40/34 резолюциясы менен кабыл алынган Кылмыштын жана кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануунун курмандыктарына карата сот адилеттигинин негизги принциптеринин Декларациясынын 4-беренесине ылайык кылмыштын курмандыктары сот адилеттиги механизмдерине жетүү жана улуттук мыйзамдарга ылайык аларга келтирилген зыянын ордун тез арада компенсациялоо укугуна ээ.

“Курмандыктар” термини алдында жеке же жамааттык түрдө мүчө мамлекеттердин улуттук жазык мыйзамдарын, анын ичинде бийликти кыянаттык менен пайдаланууга тыюу салган мыйзамдарды бузган аракеттин

же аракетсиздиктин натыйжасында дене же моралдык зыянга, эмоционалдык азапка, материалдык зыянга же негизги укуктарынын олуттуу түрдө бузулушуна кабылган адамдарды билдирет (Декларациянын 1-пункту). Ошентип, кылмыштын курмандыктары соттук коргоого күнөөлүүлөр үчүн жазанын сөзсүз түрдө болушу түрүндө гана эмес, акыркылар келтирген материалдык зыяндын жана моралдык залалдын ордун толтурулушуна да муктаж.

Көрсөтүлгөн Декларациянын жоболору менен КЖКнын ченемдери да өз ара байланышат, алар КЖКда көрсөтүлгөн негиздер боюнча, адам кылмыш-жаза жоопкерчилигинен же болбосо жазадан бошотулгандыгына карабастан, материалдык зыяндын ордун толтуруу жана моралдык залалды компенсациялоо караштырат (71-берененин 1-бөлүгү).

Жасалган кылмыштын жыйынтыгында адамга келтирилген залал, ошондой эле анын келтирүү коркунучун жаратуу, анын курамынын түзүмүнө (материалдык же формалдуу) жараша, эреже катары, кылмыш белгилерин квалификациялган тизмеде камтылат.

Бирок кылмыштын курамынын милдеттүү белгиси катары мыйзамда каралган залалдын айрым түрлөрүнүн болушун материалдык зыян жана моралдык залал келтирүү сыяктуу башка коомдук коркунучтуу кесепеттердин келип чыгуу мүмкүнчүлүгүн алып салган жагдай катары түшүнүүгө болбойт.

5. Моралдык залал – бул адамдын мүлктүк эмес же башка материалдык эмес жеке байгерлигин бузууда анын тарткан физикалык же адеп-ахлактык азап чегүүсү.

Моралдык залалдын мазмуну залал келтирген адамдын иш-аракеттери сөзсүз түрдө жабырлануучунун аң-сезиминде орун алышында жана терс психикалык реакцияны пайда кылуусунда турат.

Моралдык залалды компенсациялоо боюнча милдеттенме бир убакта төмөнкү шарттар болгондо келип чыгат: физикалык же адеп-ахлактык азапка дуушар болгондо; залал келтирген адамдын мыйзамсыз аракети; мыйзамсыз

иш-аракеттер менен моралдык залалдын ортосундагы себептүү байланыш; күнөө.

КЖПКга ылайык келтирилген моралдык залалды акчалай түрдө компенсациялоо жөнүндө доо жарандык сот өндүрүшүнүн тартибинде билдирилет (136-берененин 2-бөлүгү).

Жазык сот өндүрүшүндө жарандык доо институту жазык мыйзамы, жарандык укук жана процесс менен тыгыз байланышта. Жазык процессинде укуктарды коргоонун доо формасы жарандык сот өндүрүшүнөн айырмаланып, бир катар өзгөчөлүктөргө ээ.

Жазык сот өндүрүшүндөгү жарандык доо – бул кылмыштардан жабырлангандардын укуктарын конституциялык кепилдөө, алардын сот адилеттигине жетүүсү жана аларга келтирилген зыянды компенсациялоо менен шартталган жеңилдик мүнөзгө ээ бузулган укукту коргоо механизми. Ошондуктан, жазык процессинде жарандык доо коюу жабырлануучуларга өздөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн кошумча мүмкүнчүлүк болуп саналат. Жазык сот өндүрүшүндө коюлган жарандык доо боюнча күнөөлүү адамдын жоопкерчиликти тартуу милдеттеринин укуктук табияты жарандык укуктук болуп саналса да дагы, жазык иштен келип чыгуучу жарандык доонун сотко караштуулугу жана ведомствого караштуулугу жазык ишинин сотко караштуулугу менен аныкталат. Ал эми жарандык сот өндүрүш тартибинде зыяндын ордун толтуруу боюнча доолор үчүн альтернативдик аймактык сотко караштуулук мүнөздүү.

Конституциянын, ошондой эле натыйжалуу сот адилеттигин камсыз кылуу боюнча эл аралык пактылардын талаптарынын негизинде жазык процессинде материалдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө жарандык доону колдоо үчүн келтирилген жүйөлөр, андагы моралдык залалды компенсациялоо жөнүндө доо арызды дагы кароонун жогорку процесстик максатка ылайыктуулугун тастыктайт.

Жазык ишиндеги жарандык доо жазык процессин татаалдаштырбайт. Жазык процессинде жарандык доону чечүүнүн артыкчылыктары процесстик

үнөмдүүлүк жана далилдерди изилдөөнүн толуктугу көз карашынан ачык эле көрүнүп турат, алар, эреже катары, жазык ишинде толук камтылган.

Мындай кароонун артыкчылыгынын арасында төмөнкүлөр белгиленет: жазык иши боюнча жарандык доогер деп таанылган адам соттук териштирүүгө эки жолу катышуу зарылчылыгынан бошотулат; кылмыш менен жабырлануучуга келтирилген залалдын ордун тез арада толтуруу; доо боюнча далилдерди жетишээрлик ар тараптуу изилдөө үчүн жагымдуу шарттардын болушу, ал боюнча чечимди жасалган кылмыштын бардык жагдайлары жөнүндө толук маалыматы бар судья кабыл алган учурда; соттордун ишинде параллелизмди алып салуу; бир соттук териштирүүнүн алкагында жабырлануучулардын өз укуктарын мүмкүн болушунча толук ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү, убакыттын жана каражаттардын эки эсе коротулушун, психологиялык кыжырдануунун факторлорун, кээде кылмыштын жагдайларын кайталап изилдөөнүн натыйжасында келип чыккан жабырлануучунун азабын алып салуу. Акыры моралдык залалды компенсациялоо сыяктуу кылмыш-жаза-укуктук таасир этүү чарасы жасалган кылмыштын кесепеттерин жеңип чыгуу ыкмаларынын бири болуп саналат.

6. Талашылып жаткан ченемге ылайык моралдык залалды компенсациялоодо сот акчалай компенсацияны белгилейт. Бул компенсация келтирилген залалдын оордугуна жараша 50 эседен 1000 эсе эсептик көрсөткүчкө чейинки өлчөмдө дайындалат (КЖКнын 71-беренесинин 2-бөлүгү).

Бул ченемди КЖПКнын 40-беренесинин 10-бөлүгүнүн жоболору менен тутумдук байланышта кароо мыйзам чыгаруучу тарабынан кылмыш менен келтирилген моралдык залалды компенсациялоонун минималдуу жана максималдуу чегин орнотууга таасир эткен негизги фактор бул шектелгендин, айыпталгандын эсебинен жабырлануучуга келтирилген материалдык зыяндын жана (же) моралдык залалдын ордун толтуруу мүмкүн болбогон учурларда, Министрлер Кабинети тарабынан аныкталган тартипте адистештирилген фонддун эсебинен алардын ордун толтуруу боюнча мамлекеттин

милдеттенмеси болоорун көрсөтөт. Мында мыйзам чыгаруучунун көздөмү боюнча жабырлануучу жазык ишинин алкагында моралдык залалдын компенсациясынын өлчөмү менен макул болбогон учурда, ал бул маселе менен сотко жарандык укук тартипте өзүнчө каратуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Баарыдан мурда, кылмыш менен келтирилген моралдык залалдын ордун толтуруу боюнча жоопкерчилик тутумунда мамлекеттин орду жөнүндө айта кетүү керек.

Конституциянын орнотмолору өзүнүн жыйындысы менен мамлекеттен ар бир адамдын татыктуу жашоосу жана эркин өнүгүүсү үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнү талап кылат, бул коомдун ар бир мүчөсү жол берилген жүрүм-турум эрежелерин гана сактабастан, өзүнүн коопсуздугуна ишенген туруктуу укуктук тартиптин шарттарында гана мүмкүн. Башкача айтканда, ар бир адамдын кол тийбестиги жана анын жашоосу үчүн коопсуз чөйрөнү түзүү боюнча жоопкерчиликтиң үлүшү мамлекетте жатат.

Мамлекет кылмыштуулукту болтурбоо боюнча чараларды көрүүгө тийиш, бирок адамдын табиятынан келип чыккандай, алардын бири да ар бир адамдын абсолюттук коопсуздугун кепилдөөгө жөндөмдүү эмес. Ушуга байланыштуу мамлекет ар бир кылмыш жөнүндө ишти сотто адилеттүү каратууну, күнөөлүүлөр үчүн жазанын сөзсүз болушун, ошондой эле жабырлануучулардын бузулган укуктарын калыбына келтирүүнү, анын ичинде ага келтирилген материалдык зыянды жана моралдык залалды өз убагында компенсациялоону камсыздоо үчүн жооптуу.

Демек, кылмыш менен жабырлануучуга келтирилген моралдык залалды шектелгендин, айыпталгандын, соттолгондун эсебинен толтуруу мүмкүн болбогон учурда, өлкөдө мыйзамдуулуктун режимин камсыз кылуу боюнча мамлекеттин функциясынан моралдык залалды компенсациялоо боюнча анын милдети келип чыгат. Бирок бул маселени бюджеттик каржылоо менен гана чечүү мүмкүн эмес жана мамлекеттин өнүгүүсүнүн тигил же бул этабындагы каржылык мүмкүнчүлүктөрүнө түздөн-түз көз каранды.

Ошентип, моралдык залалды Министрлер Кабинети тарабынан аныкталган тартипте адистештирилген фонддун эсебинен компенсациялоо жөнүндө гана сөз жүргөндө талашып жаткан ченемде белгиленген моралдык залалдын ордун толтуруунун чектери жол берилүүчү жана өлчөмдөш болуп саналат, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин, ошондой эле конституциялык орнотмолорду бузууга алып келүүчү катары каралышы мүмкүн эмес.

Ошол эле учурда жазык ишинин алкагында моралдык залалды өндүрүүнүн бардык учурларында, белгиленген чектерди колдонуу жарабайт.

7. Жазык мыйзамдарынын жазык жоопкерчилигинин сөзсүз болушу жөнүндөгү принцибине ылайык кылмыштуу жосун жасаган адамга жаза гана эмес, ошондой эле кылмыш-жаза-укуктук таасир этүүнүн башка чаралары да колдонулат.

Ушуга байланыштуу, моралдык залалды компенсациялоо жазык мыйзамдары менен белгиленүүчү жазанын негизги түрүн алып салбаган жарандык-укуктук жоопкерчиликтин кошумча түрүн орнотуу болуп санала тургандыгын эске алуу керек. Мында моралдык залалдын ордун жабырлануучуга адекваттуу толтуруп берүү – бул социалдык адилеттүүлүктү дагы калыбына келтирүү маселесин чечет.

Коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнүн азыркы этабында моралдык залалдын ордун толтуруу институту укуктук тутумунун зарыл жана талап кылынган элементи болуп саналат. Ошол эле учурда бул институтту өркүндөтүү зарылчылыгы талашылып жаткан ченемдин иштеши менен ырасталат.

Моралдык залалдын компенсациясынын чегин киргизүү менен талашылып жаткан ченемдин редакциясы иштин бардык жагдайларын жана келтирилген залалдын оордугун эсепке албастан, кылмыштан жапа чеккен адамдардын физикалык жана адеп-ахлактык азап чегүүлөрүнө баа берүүнүн катуу параметрлерин орнотот.

Мындан тышкары, судьялардын көз карандысыздык принциби иштин жагдайларын баалоодо алардын өз ынанымына болгон ажырагыс укугун болжойт жана моралдык залалдын акчалай компенсациясынын өлчөмдөштүгү жөнүндө маселе, албетте, соттун дискрециясына коюулушу керек.

Ошентип, мыйзам чыгаруучу тарабынан моралдык залалдын ордун толтуруунун чегин талашылып жаткан ченемге киргизүү Конституциянын 23-беренесинин 2, 4-бөлүктөрү менен белгиленген конституциялык маанилүү максаттарга киргизилип жаткан чектөөлөрдүн өлчөмдөштүгү конституциялык талаптарына жооп бербейт, жана кылмыш менен келтирилген моралдык залалды адекваттуу компенсациялоо аркылуу ар бир адамдын соттук коргоого болгон укугун толук ишке ашырууга мүмкүндүк бербейт (63-берененин 1-бөлүгү).

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин “50 эседен 1000 эсе эсептик көрсөткүчкө чейинки өлчөмдө” деген сөздөр менен баяндалган 71-беренесинин 2-бөлүгүнүн ченемдик жобосу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 2 жана 4-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 62-беренесинин 2-бөлүгүнө карама-каршы келет таанылсын.

2. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процесстик кодексинин 40-беренесинин 10-бөлүгүнүн талаптарына ылайык Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан аныкталган тартипте моралдык залалдын орду адистештирилген фонддун каражаттарынын эсебинен толтурула турган

учурларда гана аны компенсациялоонун чектерин мыйзам менен орнотууга жол берилет деп эсептелсин.

3. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети колдонуудагы укуктук жөнгө салууга ушул чечимдин жүйөлөштүрүү бөлүгүнөн келип чыгуучу өзгөртүүлөрдү киргизүүнү демилгелесин.

4. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

5. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бардык аймагында аткарылууга тийиш.

6. Бул чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ